

В. Г. ЯРОЩУК. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено правову природу екологічної безпеки в рамках одного з найдискусійніших питань еколого-правової науки – про антропоцентричний і біоцентричний підходи до регулювання екологічних правовідносин.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічні правовідносини, національна безпека, правовий принцип.

Исследована правовая природа экологической безопасности в рамках одного из самых дискуссионных вопросов эколого-правовой науки – об антропоцентристском и биоцентристском подходах к регулированию экологических правоотношений.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологические правоотношение, национальная безопасность, экологический интерес, правовой принцип.

The legal nature of ecological safety was addressed in the article and is one of the most debatable questions of ecologically-legal science. The main article questions the anthropocentric and biocentric methods of adjusting ecological legal relationships.

Key words: environmental safety, environmental legal relationships, national safety, legal principle.

У сучасний період науково-технічного прогресу відбувається видозміна і ускладнення взаємин людського суспільства і навколишнього природного середовища. Практично всі створені людиною технології характеризуються, з одного боку, споживанням природних ресурсів, а з іншого – збільшенням обсягу промислових відходів, що повертаються в довкілля. Це спричинило суттєве погіршення екологічної ситуації в Україні і, як наслідок, широкого поширення в суспільно-політичній лексиці набуло вживання поняття «екологічної безпеки».

В юридичній науці питання щодо правової природи екологічної безпеки відноситься до дискусійних і, беззаперечно, важливих. Різноманітне відношення до цього правового феномену в науковій сфері проявляється і в діючому законодавстві України. Зокрема, в Конституції України поняття екологічної безпеки вживається у двох значеннях. У першому разі екологічна безпека – це самостійний напрям екологічної діяльності, що існує поряд з такими напрямками як природокористування та охорона навколишнього середовища (п. 3 ч. 1 ст. 116 Конституції України); в іншому – це конституційно-правовий принцип (ст. 16, п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України)¹.

Фундаментальне дослідження з даного питання здійснив В.І. Андрейцев, проте воно було здійснено лише в рамках антропоцентричного підходу до регулювання екологічних правовідносин. Окремі правові аспекти екологічної безпеки досліджувались в роботах Г.І. Балюк, А.С. Євстігнєєва, Т.Г. Ковальчук, В.В. Костицького, П.Ф. Кулинич, В.І. Семчика, М.О. Фролова, Ю.С. Шемшученка та інших.

Зазначене актуалізує потребу дослідження правової природи екологічної безпеки в межах як антропоцентричного, так і біоцентричного підходу в екологічному праві.

Так, усі правові дефініції екологічної безпеки виходять з того, що вона є різновидом загального поняття безпеки, яка свого роду є базисом першого. У широкому сенсі слова поняття «безпека» вживається стосовно багатьох явищ, але тра-

диційно воно мало два основних значення: свобода від ризику і небезпеки; свобода від сумнівів, переживань і страху.

У романо-германських мовах слово «безпека» походить від латинського *securitas* (*securus*), яке має декілька значень, серед яких «безтурботність», «душевний спокій», «безпека», «забезпеченість». Поняття «безпечний» означає незагрожуючий, такий, що не може завдати зла чи шкоди; нешкідливий, вірний, надійний. «Безпека» відповідно означає відсутність небезпеки, збереженість, надійність².

У свою чергу термін екологія походить від грецьких *oikos* (житло, місце проживання, батьківщина, дім, оселя) і *logos* (наука). Це поняття вперше запровадив у науковий обіг німецький вчений-дарвініст Е. Геккель, який під екологією розумів комплексну науку про взаємовідносини організмів один з одним та із середовищем їх існування³.

Таким чином, поняття екобезпеки, згідно з етимологією цього слова, означає збереженість (надійність) місця проживання (взаємовідносин організмів один з одним та з їх середовищем існування). Іншими словами – збереженість балансу, рівноваги взаємозв'язків живих організмів один з одним та з їх середовищем існування.

Поряд з цим, проблема розуміння екологічної безпеки як правової категорії лежить в площині одного з найдискусійніших питань еколого-правової науки, а саме питання про антропоцентричний і біоцентричний підходи до регулювання екологічних правовідносин. У зв'язку з цим існує відповідно два основних погляди на правову природу екологічної безпеки.

Так, згідно з антропоцентричним підходом, охорона природи повинна здійснюватись для збереження або відновлення сприятливих екологічних умов для життя людини. Застосування до екологічного права положення про людину як найвищу цінність відповідає антропоцентричній концепції охорони природи: так як людина є найвищою соціальною цінністю, то і вся природоохоронна діяльність повинна проводитись в ім'я людини та заради збереження її як виду, заради її спасіння⁴. І, як наслідок, прихильники даного підходу поряд з екологічними правовідносинами користування природними ресурсами та охорони навколишнього середовища виділяють правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки⁵. Цим вони обґрунтовують наявність окремої комплексної галузі права – права екологічної безпеки.

Прибічники іншої позиції, біоцентричної, виходять з необхідності захисту живої природи в цілому. Вони категорично заперечують не лише існування права екологічної безпеки як самостійної галузі права, а й доцільність використання терміну екологічна безпека у правовій науці взагалі.

Ці два підходи, звичайно і вплинули на погляди науковців на зміст досліджуваного поняття. Зрозуміло, що найбільше уваги до цієї правової категорії приділяють прихильники антропоцентричного підходу в екологічному праві.

Так, Г.П. Серов визначає екологічну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів та об'єктів екобезпеки (особи, населення, територій) від загроз, що створюються природними об'єктами, забрудненими при здійсненні антропогенної діяльності (в результаті аварій, катастроф, тривалої господарської, військово-оборонної та іншої діяльності), а також внаслідок природних явищ та стихійних лих⁶.

Подібне розуміння екологічної безпеки зустрічаємо у В.Б. Рушайла На його думку, її слід розуміти як стан захищеності природного середовища та життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської та інших видів діяльності людини зі збереження природних ресурсів – необхідної

умови існування людства та всієї живої природи, забезпечення розгортання, залежно від ступеню зростання економічних можливостей, природоохоронної діяльності, підвищення стандартів охорони навколишнього середовища⁷.

У свою чергу, О.М. Хіміч сприймає її як політичний, економічний, екологічний, міжнародний стан країни, який забезпечує сприятливі умови для розвитку людини, суспільства та держави і виключає небезпеку настання негативних наслідків від різноманітних загроз⁸.

Найширшого розповсюдження у вітчизняній правовій науці набув погляд на екологічну безпеку як на стан розвитку відповідних правовідносин і правових зв'язків. Найповніше розкрита дана позиція В.І. Андрейцевим, який розглядає право екологічної безпеки як самостійну комплексну галузь права.

На його переконання, забезпечення екологічної безпеки пов'язане з охороною навколишнього природного середовища існування людини в частині забезпечення його якісного стану. Якість навколишнього природного середовища – це сукупність його природних та набутих під впливом антропогенної діяльності властивостей, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, що забезпечують умови для розвитку і відтворення живих організмів, у тому числі життєдіяльності людини.

Однак якісний рівень довкілля ще не гарантує його безпечного, тобто ризикованого порогового стану, що оцінюється на рівні нормативів екологічної безпеки, який може ранжуватися залежно від режиму середовища життєдіяльності і правособ'єктності осіб, що зазнають небезпечного впливу на них екологічно шкідливих, токсичних об'єктів, видів діяльності. Іншими словами, забезпечення екологічної безпеки визначається ступенем вияву екологічного ризику і характером потенційно небезпечної діяльності для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини.

Якщо охорона навколишнього природного середовища вимагає, передусім, дотримання його якісного стану, збереження відповідних якісних характеристик, то забезпечення екологічної безпеки передбачає оцінювання екологічного ризику здійснюваної діяльності, дотримання сукупності вимог, норм і нормативів екологічної безпеки, зафіксованих в екологічному та інших галузях законодавства⁹.

Поряд з цим, як справедливо зазначає В.І. Андрейцев, екологічна безпека відбивається у правових приписах як певна сфера пріоритетності будь-якої діяльності – як основний принцип еколого-правового регулювання та напряду державної екологічної політики України¹⁰. Проте зміст цього принципу вченим не розкривається. Разом з тим, з аналізу його поглядів на правову природу екологічної безпеки, на нашу думку, можна сказати, що принцип екологічної безпеки за В.І. Андрейцевим виражається в оцінюванні екологічного ризику здійснюваної людської діяльності, а також у забезпеченні дотримання та пріоритету застосування сукупності вимог, норм і нормативів екологічної безпеки, зафіксованих в екологічному та інших галузях законодавства.

Науковець також підкреслює, що екологічна безпека є різноплановою і поліфункціональною інтегрованою категорією, яка відтворює реальне біологічне, технологічне, економічне та соціально-правове явище.

Саме в останньому аспекті він розглядає екологічну безпеку як різновид та складову національної і транснаціональної (глобальної) безпеки, що передбачає створення сталої системи екологічної безпеки, тобто сукупності соціально-правових і державно-правових інституцій, функціонування яких було б спрямоване на відвернення будь-якої загрози для людини, суспільства і держави, як основи задоволення національних екологічних інтересів та забезпечення екологічних прав

громадян.

Аналізуючи чинне законодавство України та правову доктрину, В.І. Андрейцев, дійшов до висновку, що екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системно правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конститутуціоналізації у чинному законодавстві¹¹.

Варто відмітити, що у науковій літературі екологічна безпека розглядається також як правовий принцип.

Зокрема, М.Н. Копилов вважає, що поняття екологічної безпеки є критерієм, кінцевою ціллю, основним принципом природокористування і охорони навколишнього природного середовища взагалі та у зв'язку з проблемою забезпечення економічної безпеки у тому числі¹².

Як принцип, екологічну безпеку розглядає і В.П. Кириленко. На його думку, юридичне значення екологічної безпеки як принципу міжнародних відносин полягає в обов'язку держав провадити свою діяльність таким чином, щоб виключити в інтересах забезпечення міжнародної безпеки зростаючий вплив екологічних стресів на локальному, національному, регіональному та глобальному рівні. Міжнародна екологічна безпека передбачає такий стан міжнародних відносин, за якого забезпечується збереження, раціональне використання, відтворення та підвищення якості навколишнього природного середовища¹³.

Протилежну позицію від правників-екологів антропоцентричного підходу щодо розуміння екологічної безпеки займають науковці біоцентричного підходу, які у переважній більшості негативно ставляться до застосування у законодавстві цього поняття. Іншими словами, як підкреслює М.М. Бринчук, екологічне право і практика цілком успішно можуть розвиватись і реалізовуватись без використання понять «екологічна безпека» та «забезпечення екологічної безпеки». Їх використання не потребує ні наука, ні практика. Це, як зазначають науковці даного підходу, швидше політичні категорії ніж правові. І, як наслідок, ми досить рідко зустрічаємо у них наукові дослідження, що присвячені питанням екологічної безпеки.

Проте в силу наявності даного поняття в науці та законодавстві, як далі зазначає М.М. Бринчук, про «забезпечення екологічної безпеки» можна вести в декількох контекстах.

По-перше, під поняттям «забезпечення екологічної безпеки» він розуміє діяльність стосовно охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, що відповідає інтересам збереження безпечного стану навколишнього середовища, а також щодо захисту екологічних прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

По-друге, «забезпечення екологічної безпеки» може слугувати правовим критерієм ефективності правових норм з охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Дотримання цих норм – показник забезпечення екологічної безпеки. І, навпаки, їх порушення – показник створення екологічної небезпеки.

По-третє, дане поняття може тлумачитись як важлива перспективна ціль та завдання діяльності з приводу відновлення та збереження якісного стану навко-

лишнього середовища, передусім з точки зору її чистоти (не забрудненості) і ресурсоємності.

По-четверте, «забезпечення екологічної безпеки», на його думку, може розглядатись як один із основних принципів природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно важлива діяльність, а також природоохоронні заходи, що передбачені законодавством та реалізуються на практиці, повинні оцінюватись з позиції екологічної безпеки¹⁴.

В останньому випадку чітко видно спільні позиції до розуміння екологічної безпеки в антропоцентричному і біоцентричному підходах щодо цілей екологічної діяльності, а саме стосовно її сприйняття як політико-правового принципу.

Поряд з цим, негативне ставлення до правового поняття екологічної безпеки прихильників біоцентричного підходу, безумовно, відбилось і при розгляді ними принципів екологічного і, передусім, земельного права. Як наслідок, для того, щоб не вживати термін «екологічна безпека», науковці ведуть мову не про принцип екологічної безпеки, а про принцип пріоритету екологічного благополуччя навколишнього середовища.

Так, серед принципів земельного права В.І. Семчика виділяє не принцип екологічного безпеки, а принцип пріоритету екологічного благополуччя навколишнього природного середовища при користуванні земель¹⁵, який, на його думку, полягає у спрямуванні правового регулювання земельних відносин на своєчасне виявлення, попередження та усунення існуючих і потенційних небезпек антропогенного та природного характеру.

Таким чином, аналіз юридичної літератури, яка присвячена дослідженню правової природи екологічної безпеки, показує, що в останні десятиріччя цьому питанню приділяється багато уваги. Та не зважаючи на це, на сьогодні не вироблено єдиного підходу до розуміння екологічної безпеки, її поняття та змісту. Відсутнє єдине сприйняття екологічної безпеки як серед науковців біоцентричного, так, навіть, і антропоцентричного підходів до регулювання екологічних праввідносин.

Поряд з цим, саме проблема правової природи екологічної безпеки є основою дискусії щодо предмету екологічного права. Так, з одного боку, з антропоцентричної позиції, поряд з екологічними правовідносинами користування природними ресурсами та охорони навколишнього середовища слід окремо виділяти відносини щодо забезпечення екологічної безпеки. З іншого боку, з біоцентричної позиції, екологічне право і практика цілком успішно можуть розвиватись і реалізовуватись без використання поняття екологічна безпека, а отже про наявність відносин забезпечення екологічної безпеки взагалі не може йти мова, екологічна безпека – це швидше не правова, а політична категорія.

Незважаючи на такі кардинальні розбіжності, саме на межі правових та політичних сфер суспільної діяльності знаходяться джерела до однакового розуміння екологічної безпеки в цих протилежних підходах. Йдеться про її сприйняття як політико-правового принципу.

Аналіз юридичної літератури показує, що даний принцип проявляється в оцінюванні екологічного ризику здійснюваної людської діяльності, в забезпеченні не лише дотримання, а й пріоритету застосування сукупності вимог, норм і нормативів екологічної безпеки, зафіксованих у законодавстві. Іншими словами, принцип екологічної безпеки спрямовує правове регулювання екологічних відносин на своєчасне виявлення, попередження та усунення існуючих і потенційних небезпек антропогенного та природного характеру.

1. *Ярошук В.Г.* Конституційно-правові аспекти екологічної безпеки // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 269. 2. *Чуйко З.Д.* Конституційні основи національної безпеки: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008. – 209 с. 3. *Naeckel E.* Generelle Morphologie der Organismen. Allgemeine Grundzüge der organischen Formen-Wissenschaft, mechanisch begründet durch die von Charles Darwin reformierte Descendenz-Theorie. – Berlin: Verlag von Georg Redler, 1866. – Bd. 1. – S. 268. 4. *Бринчук М.М.* 15 лет Конституции РФ в эколого-правовом контексте // Государство и право. – 2008. – № 12. – С. 94. 5. *Костицький В.В.* Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права // Право України. – 2011. – № 2. – С. 20-33. 6. *Серов Г.П.* Экологическая безопасность населения и территорий Российской Федерации (Правовые основы, экологическое страхование и экологический аудит): Учеб. пособ. – М.: Издательский центр «Анкил», 1998. – С. 34. 7. *Рушайло В.Б.* Общественная безопасность как объект специального режимного регулирования // Право и политика. – 2004. – № 3. – С. 97. 8. *Хімич О.М.* Забезпечення екологічної безпеки адміністративно-правовими заходами, які застосовуються міліцією: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 41. 9. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 19-20. 10. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 36-37. 11. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 37-38. 12. *Копылов М.Н.* О правовом содержании понятия «экологическая безопасность» // Правоведение. – 2000. – № 1. – С. 119. 13. *Кириленко В.П.* Принцип экологической безопасности в современном международном праве // Правоведение. – 1989. – № 3. – С. 49. 14. *Бринчук М.М.* Обеспечение экологической безопасности как правовая категория // Государство и право. – 2008. – № 9. – С. 41-42. 15. *Семчик В.І.* Принципи земельного права // Земельне право України: Підруч. / В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – С. 37-39.